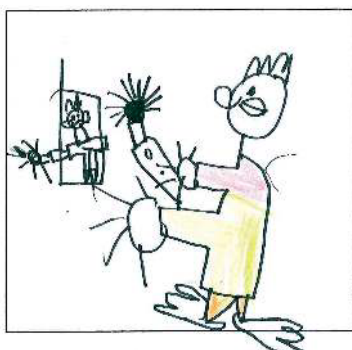
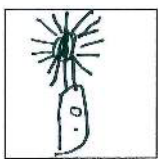

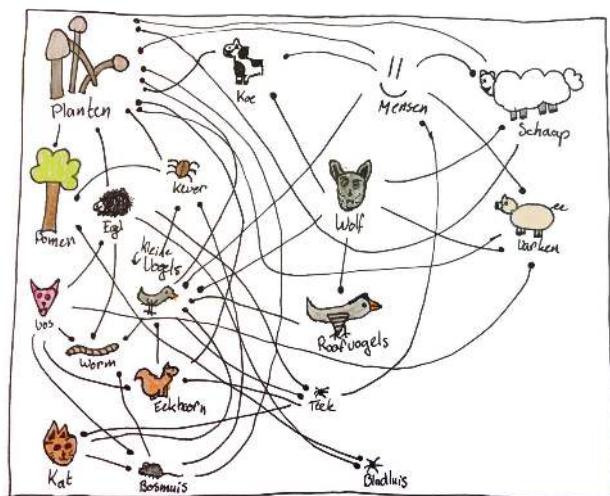
Suzanne van Norden

Iedereen kan leren schrijven

Schrijfplezier en schrijfvaardigheid in het basisonderwijs

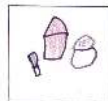
Mijn tandenborstel gaat soms op mijn tandvlees en dat kietelt heel erg.

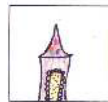
1. 2. 3.

eerst moet je de spullen pakken

en moet je de ondbrijtkoek in de vorm van een huis snijden

dan plak je de moepjes op het dak en dan neem je het mee

was toen hij de Nobelprijs won.

Albert Einstein is een oude man. Hij heeft had recht overleefd wit haar. Hij is geboren in Duitsland in 1879. Hij leefde van 1879 tot en met 1955. Albert Einstein was een wetenschapper.

Albert Einstein bedacht allerlei ingewikkelde theorieën die belangrijke gevolgen hadden voor de wetenschap. Door zijn theorieën konden wetenschappers de atoombom maken.

Ik vind dat best knap van Albert Einstein want hij deed het erg slecht op school maar toch is hij een genie geworden.

Iedereen kan leren schrijven

www.coutinho.nl/lerenschrijven3

Met de code in dit boek heb je toegang tot je online studiemateriaal. Dit materiaal bestaat uit genreschema's, leerlijnschema's gebaseerd op genres, voorbeelden van kinderteksten in de tien genres, structuurschema's voor schrijven en tekenen, kaderbladen voor algemene taaltekeningen en tekenlijstjes voor groep 1-4, lesvoorbereidingsformulieren, lesvoorbeelden, vragenschema en formulieren voor het beoordelen van teksten en teksten uit *Taal leren op eigen kracht*.

Om je studiemateriaal te activeren heb je onderstaande code nodig. Ga naar www.coutinho.nl/lerenschrijven3 en volg de instructies.

Ter nagedachtenis aan mijn vader,
wiens rijke taalgebruik de basis legde voor mijn schrijfplezier.

Iedereen kan leren schrijven

Schrijfplezier en schrijfvaardigheid in het basisonderwijs

Suzanne van Norden

Derde, herziene druk

**UITGEVERIJ
COUTINHO**

bussum 2024

© 2014/2024 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2014

Derde, herziene druk 2024

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Foto's binnenwerk aangeleverd door de auteur

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

De personen op de foto's komen niet in de tekst voor en hebben geen relatie met hetgeen in de tekst wordt beschreven, tenzij het anders vermeld is.

ISBN: 978 90 469 0884 6

NUR: 842

Voorwoord bij de derde druk

Sinds de tweede druk van dit boek in 2018 is er veel gebeurd op het gebied van het taalonderwijs in de Nederlandse basisscholen. De 'leescrisis' is losgebarsten, naar aanleiding van alarmerende resultaten op het gebied van de leesvaardigheid van Nederlandse leerlingen in internationale en landelijke onderzoeken. Volgens ander onderzoek is de schrijfvaardigheid van Nederlandse basisschoolkinderen in vergelijking met tien jaar geleden niet verbeterd, zodat je ook wel van een 'schrijfcrisis' zou kunnen spreken, want de schrijfvaardigheid was al teleurstellend. De digitalisering van het onderwijs is verder voortgeschreden, terwijl tegelijkertijd de zorgen over de negatieve effecten van lezen en schrijven op het scherm en van het gebruik van smartphones door kinderen en jongeren zijn toegenomen. Vanaf begin 2023 omarmden jongeren in het voortgezet en hoger onderwijs massaal het gebruik van de op artificiële intelligentie gebaseerde chatbot ChatGPT, als een Google-achtige tekstmachine die zelf schrijven overbodig maakt. De overheid besloot haast te maken met het vaststellen van nieuwe kerndoelen voor taal.

Al deze ontwikkelingen maken het noodzakelijk om opnieuw na te denken over de inrichting van het taalonderwijs. Dit boek gaat over schrijfonderwijs aan kinderen van vier tot twaalf jaar – is er reden om dat onderwijs grondig anders aan te pakken? Zijn de werkwijzen die ik in dit boek presenter achterhaald? Met die vragen heb ik geworsteld bij het werken aan deze derde druk. Ik ben tot de conclusie gekomen dat schrijven op school belangrijker is dan ooit, omdat het kinderen leert zelfstandig te denken en zich uit te drukken. Juist in een tijd waarin iedereen dagelijks wordt overdonderd met informatie en mogelijk door AI gegenereerde teksten, is het nodig om meer te leren over hoe teksten tot stand komen en ervaring op te doen met zelf schriftelijk je doel bereiken. Schrijfvaardigheid heeft bovendien een sterke samenhang met lezen en leesvaardigheid. Beide vaardigheden zijn gebaat

bij een directe koppeling met inhoudelijke (zaakvak)kennis. Als je binnen de zaakvakken veel met kinderen schrijft, met behulp van goede schrijfdidactiek, werk je niet alleen aan schrijfvaardigheid maar ook aan leesvaardigheid en kennisopbouw. Schrijven verdient nog steeds een serieuze plek in het taalcurriculum, in samenhang met alle andere taaldomeinen en met de zaakvakken. De nieuwe kerndoelen voor Nederlands, die dit najaar in concept werden gepubliceerd, stemmen hoopvol: ze zijn concreter dan de oude en benadrukken essentiële samenhang tussen lezen, luisteren, kijken, schrijven en spreken, zodat schrijven bijna geen kans meer krijgt om te 'ontsnappen' aan de aandacht van de leerkrachten. Ook de samenhang tussen taal en andere leergebieden is structureel in de kerndoelen opgenomen.

In deze derde druk heb ik geprobeerd de koppeling met lezen te versterken, zonder de noodzaak van goede lees- en schrijfdidactiek uit het oog te verliezen. Het zou niet nodig moeten zijn om te kiezen tussen tijd voor lezen en tijd voor schrijven. Dat wordt mogelijk door een nog sterkere verbinding met de zaakvakken. De goede effecten daarvan blijken al uit veel onderzoek, maar moeten verder worden gebracht door praktijkervaringen van zo veel mogelijk leerkrachten. In deze versie van mijn boek zijn nieuwe lesmodellen en -voorbeelden toegevoegd die die praktijk dichterbij brengen. Ik hoop dat het leerkrachten aanmoedigt om kant-en-klare lesmethodes opzij te leggen en zelf te experimenteren met actief lezen en schrijven binnen de zaakvakonderwerpen waarmee ze bezig zijn.

In dit boek wordt een nieuw fasenmodel geïntroduceerd voor de stapsgewijze opbouw van schrijven. Een manier om de fasen te doorlopen is de taalronde, een werkwijze die populair is geworden vanwege het onmiddellijke positieve effect op de schrijfmotivatatie van kinderen. De taalronde is slechts één manier om de fasen te doorlopen, en

je kunt hetzelfde effect ook op andere manieren bereiken.

De tien genres die centraal staan in het boek zijn eenvoudiger aangeboden en in direct verband gebracht met een nieuw boek van Petra de Lint en mijzelf, getiteld *Wat een goede tekst! Gids voor schrijven in tien genres voor het basisonderwijs* (De Lint & Van Norden, 2022), waarin je concrete genre-criteria vindt die je helpen bij het ontwerpen van schrijfflessen, als aanvulling op dit didactiekboek.

De hoofdstukken zijn in een praktischere volgorde geplaatst, ingekort en soms aangevuld met nieuwe inzichten en bronnen. Voor de onderbouw is een apart hoofdstuk toegevoegd en er is een nieuw hoofdstuk met korte schrijfwervormen gericht op lezen en denken.

Op de website bij dit boek zijn de digitale hulpmiddelen bijgewerkt en soms uitgebreid.

Ik bedank iedereen die met mij wilde sparren, die mij feedback heeft gegeven op tekstversies en die mij heeft aangemoedigd om door te gaan, met name Petra de Lint, Lucie Visch, Andrea Visser en Evelien Burema, de vele collega's van pabo's en de leerkrachten uit het land die al jaren met mijn boek werken.

Suzanne van Norden
Voorjaar 2024

Scholen die interesse hebben in scholing en begeleiding rondom dit boek kunnen zich via ikls@xs4all.nl wenden tot de auteur.

Op de website www.iedereenkanlerenschrijven.nl vind je actuele informatie over schrijven op school en over het begeleidingsaanbod.

Inhoud

Inleiding	11
<i>De kracht van schrijven over wat je meemaakt, weet, voelt en bedoelt</i>	

Deel I Theorie	15
<i>Eigentijds onderwijs in het schrijven van teksten</i>	

1 Een stevige basis voor hedendaags schrijfonderwijs	16
1.1 Schrijfonderwijs op Nederlandse basisscholen	17
1.2 Lezen en schrijven in het digitale tijdperk	18
1.3 Waar moet het naartoe met het schrijfonderwijs?	20
1.4 Hoe taal en inhoud samengaan in goed schrijfonderwijs	22
1.5 Schrijven over ervaringen als basis en brug	22
1.6 Nieuwe richtingen voor het schrijfonderwijs	25
2 Functioneel schrijven: werken met genres en tekstsoorten	28
2.1 Schrijven en schoolse taalvaardigheid	29
2.2 Meer zicht op verschillen tussen teksten	32
2.3 Meer systematiek: de drie hoofdgenres	33
2.4 Werken met genres	35
2.5 Tien genres voor de basisschool	38
3 Schrijven bij de zaakvakken	52
3.1 Lezen, praten en schrijven over interessante en belangrijke kennisonderwerpen	53
3.2 Schrijven in genres bij thema's of zaakvakonderwerpen	55
3.3 Genres bij geschiedenis, natuur & techniek en aardrijkskunde	60
3.4 Werken met de combinatie van lezen en schrijven bij de zaakvakken in kleine leseenheden	62
4 Ontwikkeling van schrijfvaardigheid van groep 1 tot en met groep 8	63
4.1 Wanneer ben je een goede schrijver?	64
4.2 Schrijfvaardigheid en genrekennis van groep 1 tot en met 8	64
4.3 Leerlijnen en didactische lijnen	71
4.4 Welke genres passen in welke leerjaren?	73

Deel II Didactiek	75
<i>Wat werkt goed als je kinderen met schrijven verder wilt helpen?</i>	

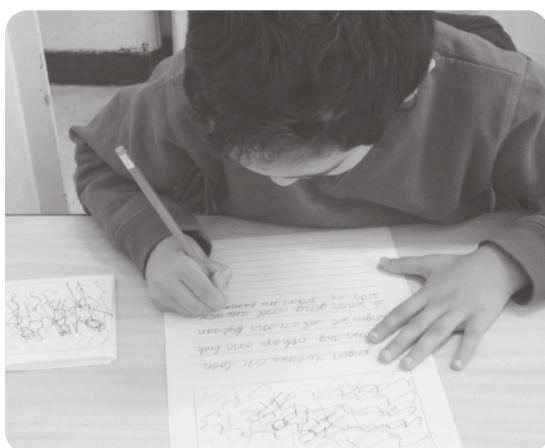
5 Algemene didactische principes voor goed schrijfonderwijs	76
5.1 Didactische vuistregels	77
5.2 De tijd nemen voor schrijven in fasen	78
5.3 Uitdaging en ondersteuning bieden	79
5.4 Werken van inhoud en bedoeling naar vorm van teksten	80

5.5	Schrijven voor een lezer	83
5.6	Interactie tijdens schrijfflessen stimuleren	86
5.7	Meertalig schrijven	93
6	Basiswerkvormen en lesopbouw in het schrijfcurriculum	95
6.1	Taalrondes en tekstbesprekingen als basiswerkvormen	96
6.2	De praktijk van taalrondes: in een uur schrijft ieder kind een tekst	96
6.3	De praktijk van tekstbesprekingen: een onmisbaar onderdeel van elke schrijfles	105
6.4	Verdieping met behulp van genre-instructie: meer lesmomenten rondom een schrijftaak	114
6.5	Schema voor het ontwerpen van schrijfflessen in fasen	115
7	Onderwerpen en genres	119
7.1	Onderwerpen zoeken	120
7.2	Onderwerpen koppelen aan genres	128
7.3	Focus aanbrengen in onderwerpen	134
8	Kennis opbouwen over een onderwerp	141
8.1	Inhoudelijke startgesprekken	143
8.2	Lezen, kijken, doen en observeren voorafgaand aan schrijven	143
8.3	Alvast iets opschrijven en daarover praten	144
8.4	Tekenen, visualiseren en schematiseren	146
8.5	Helpen bij informatie verzamelen en verwerken	149
9	Schrijfp opdrachten, instructie en modeling	154
9.1	Schrijfp opdrachten formuleren en geven	154
9.2	Bewust instructie inzetten	158
9.3	Werken met voorbeeldteksten als onderdeel van instructie	160
9.4	Met de hele groep hardop denkend een tekst schrijven	166
9.5	Werken aan tekststructuur als onderdeel van opdrachten en instructie	169
9.6	Aandacht voor de structuur en samenhang van alinea's en paragrafen	173
10	Begeleiding tijdens het schrijven en differentiatie	176
10.1	Scaffolding bij schrijven: interactief en gepland	177
10.2	Ondersteunen bij het formuleren: hardop schrijven	178
10.3	Bewust samenwerking inzetten: samen schrijven of alleen	181
10.4	Reflectie op het schrijfproces: samen met kinderen denken en praten over schrijven	183
10.5	Differentiatie: sterke en zwakke schrijvers passend benaderen	185
11	Teksten bespreken	191
11.1	Kinderen kritisch leren kijken naar teksten in alle groepen	192
11.2	Een focus en criteria kiezen voor een tekstbespreking	196
11.3	Teksten selecteren voor een klassikale tekstbespreking en ruimte geven aan vragen	200
11.4	Modeling tijdens een tekstbespreking	201
11.5	Klassikale tekstbesprekingen plannen, timen en afsluiten	203
11.6	Goede instructies geven voor tekstbesprekingen in tweetallen	205

11.7	De plek van spelling en interpunctie in een tekstbespreking bepalen	208
11.8	Een mondelinge vorm: begrijpend luisteren met kinderteksten	211
11.9	Werken aan vormgeving van teksten	211
12	Teksten beoordelen en schrijfontwikkeling volgen	214
12.1	Onderscheid maken tussen het schrijfproces en het schrijfproduct	215
12.2	Beoordelingscriteria voor teksten vaststellen	216
12.3	Wat kinderen kunnen hebben aan de beoordeling van hun teksten	218
12.4	Praten met collega's over beoordeling en vooruitgang	219
12.5	Manieren bedenken om teksten te bewaren en resultaten te registreren	220
13	Beginnend schrijven in de onderbouw	222
13.1	Taaltekeningen en bijschrijfgesprekken met kleuters en begin groep 3	223
13.2	Interactie en vraagstellingen in vertelrondes, bijschrijfgesprekken en voorleeskringen	227
13.3	Kleuters helpen bij taaltekenen	229
13.4	De overgang van tekenen en bijschrijven naar zelf schrijven	230
13.5	Goede onderwerpen voor de onderbouw	231
Deel III	Praktische hulpmiddelen	237
	<i>Schrijflessen ontwerpen en plannen</i>	
14	Schrijflessen plannen en organiseren	238
14.1	Lessen in een leerlijn plaatsen	239
14.2	Lessen plannen in de tijd	242
14.3	Genres kiezen in de groepen 4-8	243
14.4	Aansluiten bij taalmethodes	244
14.5	Aansluiten bij zaakvakonderwerpen	245
14.6	Met je team praten over goed schrijfonderwijs	247
15	Lessen en lesreeksen ontwerpen	249
15.1	De voorbereiding van een taalronde in groep 1-3	250
15.2	De voorbereiding van een taalronde in groep 4-8	251
15.3	De voorbereiding van een tekstbespreking in groep 4-8	252
15.4	De voorbereiding van een schrijflesreeks over een kennisonderwerp in groep 5-8	253
15.5	De voorbereiding van een leseenheid lezen + schrijven over een klein (zaakvak)onderwerp in groep 4-8	255
16	Korte schrijfwerkvormen gericht op denken over een onderwerp of gelezen tekst	256
16.1	Schrijven om te denken bij lezen	257
16.2	Schrijven om te denken over een schrijfonderwerp	262
	Literatuurlijst	269
	Register	273
	Over de auteur	276

Inleiding

De kracht van schrijven over wat je meemaakt, weet, voelt en bedoelt

Rond hun zesde jaar doen kinderen een revolutionaire ontdekking: met behulp van lettertekens kunnen mensen elkaar iets duidelijk maken zonder te praten of te wijzen! Wie veel met zesjarigen te maken heeft, weet wat een overdonderend effect deze ontdekking op hen heeft. Ineens gaat de wereld van letters voor hen open. Als ze het systeem doorhebben, kunnen ze alles lezen, ook de letters die ze zelf op papier zetten. De periode in groep 3, het leerjaar waarin de meeste kinderen leren lezen en schrijven, is dan ook cruciaal. Hun motivatie om zelf te schrijven wordt misschien wel nooit meer zo groot. Je kunt derdegroepers enorm stimuleren met schrijftaakjes en met bewondering voor alles wat ze hebben opgeschreven.

Bij heel veel kinderen neemt de motivatie voor schrijven af na groep 3. Dat is eigenlijk gek, want dan kennen ze alle letters en de basisregels voor het schrijven van woorden en zinnen. Je zou zeggen

dat schrijven daardoor juist aantrekkelijker wordt. Voor veel kinderen wordt schrijven in de loop van de basisschooltijd echter een lastige activiteit die ze liever vermijden. Hun aanvankelijke nieuwsgierigheid en motivatie veranderen vaak in tegenzin onder invloed van de eisen die de school stelt: met de hand een lange, liefst originele tekst schrijven, met kop en staart, punten en hoofdletters, zonder spelfouten.

Ook veel volwassenen hebben een hekel aan schrijven of denken dat ze het niet kunnen. Schrijven lijkt een gebied vol struikelblokken en valkuilen, waar alleen mensen met een speciaal talent heelhuids uit kunnen komen. In het onderwijs gebeurt kennelijk iets wat schrijven ontmoedigt. En dat terwijl bijna iedereen in de wereld buiten school steeds meer schriftelijk communiceert.

Geldt iets dergelijks ook voor lezen? Inderdaad, kinderen kunnen ook een hekel krijgen aan lezen als

ze gedwongen worden niet-zelfgekozen teksten te lezen of als ze het gevoel hebben dat ze het niet goed genoeg kunnen. Maar met lezen gaan scholen anders om dan met schrijven. Lezen wordt tegenwoordig op allerlei manieren positief gestimuleerd: boekpromotie, leesbevordering, dagelijks voorlezen, Kinderboekenweek, bibliotheekbezoek, extra begeleiding van kinderen met leesproblemen. Iedere leerkracht weet hoe cruciaal leesplezier is voor de taalontwikkeling van kinderen. Hoe leuker kinderen lezen vinden, hoe meer ze het gaan doen en hoe beter ze erin worden. Veel klaslokalen hebben fijne leeshoeken met steeds ververste kinderboeken. Op de pabo leren aankomende leerkrachten hoe belangrijk het is om zelf veel te weten van jeugdliteratuur, om tot in groep 8 met enthousiasme te blijven voorlezen en om binnen de zaakvakken interessante, rijke teksten aan te bieden.

Een dergelijke structurele, positieve aandacht voor schrijven vind je niet veel in hedendaagse schoolklassen. Onderzoeken wijzen keer op keer uit dat op de meeste scholen te weinig tijd voor schrijven is ingeruimd, de didactiek op de meeste scholen te wensen overlaat, de voortgang in schrijfvaardigheid van kinderen tegenvalt en scholen desondanks nauwelijks aandacht besteden aan verbetering van het schrijfonderwijs (zie bijvoorbeeld Inspectie van het Onderwijs, 2021; Onderwijsraad, 2022). Kennelijk wordt schrijven beschouwd als een minder belangrijk taaldomein dat bij tijdgebrek afvalt. Dat schrijfvaardigheid lastig valt te toetsen heeft daar in de toetscultuur van de afgelopen decennia zeker aan bijgedragen: geen toets, dus niet essentieel.

Die onderwaardering van schrijven voelt niet goed. Vrijwel iedereen vindt schrijven belangrijk, ook in het onderwijs. Leerkrachten zijn op zoek naar manieren om kinderen blijvend voor schrijven te motiveren en ze erbij te helpen, naar schrijfplezier dat gelijk op gaat met leesplezier. Hoe ziet schrijfplezier er eigenlijk uit? Is het mogelijk om het enthousiasme voor schrijven van derdegroepers vast te houden tot in groep 8? Als kinderen plezier in schrijven hebben, worden ze er dan ook beter in? En hoe zit het met het schrijfplezier van de leerkracht? Om deze vragen draait dit boek. En de antwoorden kunnen we hier al verklappen: schrijfplezier op school bestaat, het is een belangrijke voorwaarde voor de ontwikkeling van schrijfvaardigheid en leerkrachten kunnen leren om het domein teksten schrijven net zo stimulerend te benaderen als het domein lezen. Dan zal bovendien blijken dat lezen en schrijven elkaar nodig hebben en positief beïnvloeden.

De sleutel voor schrijfplezier is te vinden in de algemeen menselijke behoefte aan communicatie met anderen. Bijna alle mensen (ook kinderen) willen graag met elkaar delen wat ze meemaken, weten, voelen en bedoelen. Daarover willen ze graag praten, lezen, en ja, ook schrijven, zie het drukke geschrijf op sociale media. Schrijfplezier draait om de inhoud en niet om de vorm. Net als in het lesonderwijs is in het schrijfonderwijs een omslag nodig van overmatige concentratie op de vorm van teksten naar primaire aandacht voor de inhoud ervan. Je leest omdat je iets te weten wilt komen, je schrijft omdat je iets te melden hebt. Dat kan van alles zijn:

feitenkennis over interessante verschijnselen, dingen die je zelf hebt meegemaakt en waargenomen, gedachten en gevoelens die je daarbij hebt. Hoe je erover vertelt of schrijft, hangt af van je bedoelingen en degene tot wie je je richt. Goed schrijfonderwijs leert je hoe je je schrijfdoelen steeds beter kunt bereiken en hoe je de reactie van lezers daarbij goed kunt gebruiken. Het maakt van schrijven een sociaal uitwisselingsproces waaraan iedereen kan deelnemen, in plaats van individueel geploeter waarvoor je talent moet hebben.

In de taalronde, een basiswerkwijze die we in dit boek aanbieden, zie je onmiddellijk hoe dat werkt. Hierin is schrijven een onderdeel van een stapsgewijs opgebouwd en cyclisch proces waarin kinderen afwisselend met elkaar praten over ervaringen, daarover teksten schrijven, die teksten lezen, bespreken en herschrijven, daar weer over praten en zo verder. Leerkrachten en scholen die met taalrondes werken zijn verrast over de effecten: ze zien dat alle kinderen in een groep gemotiveerd en met plezier aan het schrijven gaan, ongeacht hun taalniveau. Alleen al daarmee zijn ze dolblij: geen gezocht meer boven lege blaadjes! Als kinderen eenmaal gemakkelijk schrijven, bouwen ze het zelfvertrouwen en de ervaring op die ze nodig hebben om er beter in te worden. Net als andere taalvaardigheden leer je schrijven vooral door het veel te doen. Maar ook door uitgedaagd te worden het nog beter of anders te doen. Daar komt de leerkracht in het spel: die moet zorgen voor nieuwe vragen, nieuwe opdrachten en nieuwe elementen in een les als kinderen stilstaan of zich gaan verve-

len. Van schrijven over wat ze meemaken, stappen kinderen onder leiding van de leerkracht geleidelijk over naar schrijven over wat ze geleerd hebben in het kader van de thema's en zaakvakonderwerpen waarmee ze bezig zijn. Op die manier gaan de ontwikkeling van schrijfvaardigheid en de opbouw van (zaakvak)kennis gelijk op. Daarmee wordt schrijven steeds meer een middel om te denken, over allerlei onderwerpen en over jezelf.

Dit boek biedt je de kennis en inspiratie die beide nodig zijn om het schrijfonderwijs in je groep en op je school aan te pakken. Het geeft een globale leerlijn schrijven met een aanbod voor de groepen 1 tot en met 8, gericht op het schrijfvaardigheidsniveau dat kinderen goed kunnen gebruiken in het vervolgonderwijs. Het geeft een nieuwe kijk op genres en tekstsoorten en manieren om schrijftaken zinvol in te passen in thematisch werken en in zaakvaklessen. De succesvolle elementen van de taalronde worden aangevuld en verrijkt met nieuwe bovenbouwwerkvormen en een meer op specifieke tekstgenres gerichte didactiek.

Het boek kan losstaand gebruikt worden door leerkrachten, studenten en opleiders die bezig zijn met goed schrijfonderwijs. Het is geen doorsnee studieboek en ook geen taalmethode, maar een boek om altijd op je tafel te hebben liggen, om in te grasduinen en ideeën op te doen, om inzicht te krijgen in wat schrijven is en om te ontdekken hoe je zelf plezier kunt krijgen in schrijflessen met kinderen. Schrijven hoeft niet af te vallen. Het kan in het hart van het taalonderwijs komen te staan.

De opbouw van het boek

In het eerste deel van dit boek gaan we in op het belang van een goede schrijfvaardigheid in de maatschappij van nu, en laten we zien hoe schrijfonderwijs een centrale plek kan innemen in het taalcurriculum. We introduceren het begrip 'genre' als een bruikbaar middel om zicht te krijgen op teksten en schrijfprocessen. Van de tien genres waarmee op de basisschool veel gewerkt wordt, geven we belangrijke kenmerken en (op de website) kindertekstvoorbeelden. Dit overzicht is in 2022 nog aangevuld met het boek *Wat een goede tekst!* (De Lint & Van Norden, 2022) dat als handzame gids over genrekenmerken samen met dit didactiekboek gebruikt kan worden.

Het tweede deel gaat over alle belangrijke elementen van een goede schrijfdidactiek. Dat begint met een uitgebreide beschrijving van algemene didactische principes van goed schrijfonderwijs en de basiswerkvormen taalronde en tekstbespreking. Vervolgens worden achtereenvolgens beschreven: goede schrijfonderwerpen; manieren om kennis over een onderwerp op te bouwen; belangrijke instructievormen; begeleiding van kinderen tijdens het schrijven; manieren om teksten te bespreken en te herzien; teksten beoordelen en schrijfontwikkeling van kinderen volgen. Aan beginnend schrijven in de onderbouw is een apart hoofdstuk gewijd.

Het derde deel bevat praktische aanwijzingen en overzichten voor het plannen, ontwerpen en uitvoeren van schrijflessen. Ook geven we voorbeelden van korte schrijfwerkvormen gericht op denken over teksten en onderwerpen.

Online studiemateriaal

Op www.coutinho.nl/lerenschrijven3 vind je het online studiemateriaal bij dit boek. Daar wordt in het boek naar verwezen met dit icoon: . Dit materiaal bestaat uit:

- genreschema's;
- leerlijnschema's gebaseerd op genres;
- voorbeelden van kinderteksten in de tien genres;
- structuurschema's voor schrijven en tekenen;
- kaderbladen voor algemene taaltekeningen en tekenlijstjes voor groep 1-4;
- lesvoorbereidingsformulieren;
- lesvoorbeelden;
- vragenschema en formulieren voor het beoordelen van teksten;
- teksten uit *Taal leren op eigen kracht* (Van Norden, 2004), over de kracht van vertellen en schrijven over ervaringen.

Deel I Theorie

Eigentijds onderwijs in het schrijven van teksten

Dit eerste deel gaat over het belang van een goede schrijfvaardigheid voor deelname aan de hedendaagse, gedigitaliseerde maatschappij. We laten zien wat de voordelen zijn van taalonderwijs waarin teksten centraal staan en waarin lezen en schrijven met elkaar verbonden worden. Daarbij is de betrokkenheid van kinderen bij de inhoud van teksten een voorwaarde.

We zoomen in op wat een tekst precies is en welke soorten teksten er allemaal bestaan. Het begrip 'genre' geeft de mogelijkheid om het doel van een tekst voorop te stellen en van daaruit vast te stellen aan welke vormkenmerken een tekst moet voldoen. Een indeling in tien genres geeft leerkrachten meer inzicht in de eigenschappen van teksten, en biedt daardoor aanknopingspunten voor het zelf ontwerpen van schrijflessen en het bespreken en beoordelen van schrijfproducten van kinderen. We bespreken de voordelen van schrijfonderwijs bij de zaakvakken en geven handreikingen voor het opstellen van een schrijfleerlijn van groep 1 tot en met 8.

1 Een stevige basis voor hedendaags schrijfonderwijs

- 1.1 Schrijfonderwijs op Nederlandse basisscholen
- 1.2 Lezen en schrijven in het digitale tijdperk
- 1.3 Waar moet het naartoe met het schrijfonderwijs?
- 1.4 Hoe taal en inhoud samengaan in goed schrijfonderwijs
- 1.5 Schrijven over ervaringen als basis en brug
- 1.6 Nieuwe richtingen voor het schrijfonderwijs

Schrijven heeft in het Nederlandse taalonderwijs nooit op de voorgrond gestaan, terwijl iedereen erkent dat het een belangrijke taalvaardigheid is en onderzoeken steeds weer uitwijzen dat kinderen er niet goed genoeg in zijn. Voor lezen is dat anders: sinds de leescrisis losbarstte naar aanleiding van alarmerende resultaten voor Nederlandse kinderen in allerlei onderzoeken (PISA, 2019; PIRLS, 2021; Inspectie van het Onderwijs, 2022), hebben veel scholen het leesonderwijs anders ingericht, vaak met goed effect. Gelukkig lijkt schrijven in het kielzog daarvan mee te komen. Vooral omdat duidelijk wordt hoe belangrijk het is om het taalonderwijs niet in losse stukjes op te knippen, maar de taaldomeinen lezen, spreken, schrijven en taalbeschouwing in samenhang met elkaar te benaderen. Misschien is deze tijd gunstig voor nieuwe vormen van schrijfonderwijs, in samenhang met lezen en met de zaakvakken, en beter passend bij de technologische mogelijkheden en uitdagingen van het digitale tijdperk. De tijd van volgepropte taalmethodes met aparte lessen voor ieder taaldomein lijkt voorbij. We kunnen lezen en schrijven weer interessant maken, en daarbij gebruikmaken van de enorme drang van kinderen tot onderzoeken, experimenteren, leren, spelen, uitwisselen en samenwerken. In dit hoofdstuk geven we een algemeen beeld van de mogelijkheden voor hedendaags schrijfonderwijs.

1.1 Schrijfonderwijs op Nederlandse basisscholen

Leren lezen en schrijven is samen met leren rekenen van oudsher een belangrijk doel van de basisschool. In zowel oude als nieuwe curricula worden taal en rekenen basisvaardigheden genoemd. In de programma's en roosters op de basisscholen neemt taal dan ook een grote plaats in: gemiddeld acht uur per week. Dat is in vergelijking met de tijd die aan de overige vakken besteed wordt niet weinig. En 'achterstandsscholen' komen nog op een hoger urenaantal uit. Toch lijkt dat te weinig op te leveren. Er is al lang sprake van zorgen over de kwaliteit en opbrengsten van het taalonderwijs.

Bij taalonderwijs denken veel mensen eerst aan technische zaken: technisch lezen, goed spellen en een net handschrift. Dat is logisch: om de techniek van lezen kun je niet heen, goed spellen wordt nu eenmaal gezien als een teken van betrouwbaarheid en een leesbaar handschrift is ook handig. Méér les in die technische vaardigheden en regels leidt echter niet zomaar tot beter lezen en schrijven. De Onderwijsraad schrijft in 2022:

Taalonderwijs richt zich op begrensde en onbegrensde vaardigheden. Begrensde vaardigheden zijn niet complex, gemakkelijk te onderwijzen en te toetsen, en hebben een plafond (je kunt het 'af' hebben). Voorbeelden zijn: letterkennis, technisch lezen en spelling. Onbegrensde vaardigheden zijn complex, moeilijk te onderwijzen en te toetsen, en zonder plafond (je bent er nooit klaar mee). Voorbeelden zijn mondelinge taalvaardigheid, begrijpend lezen en schrijven, redeneren en woordenschat. De knelpunten in het taalonderwijs slaan op de onbegrensde vaardigheden, waar de verbinding tussen taal- en kennisontwikkeling van groot belang is. Het taalonderwijs focust doorgaans te veel op technische vaardigheden en er is te weinig verbinding met kennisopbouw (bijvoorbeeld met inhoudelijke kennis van andere vakken). Zo is er onvoldoende transfer van de begrijpend-lezenaankpak naar andere lessen. Daarnaast is de didactiek vaak niet effectief. (Onderwijsraad, 2022, p. 29)

Schrijven is een complexe, 'onbegrensde' vaardigheid. Het gaat om schriftelijk kunnen verwoorden wat je bedoelt, op een passende manier. Kinderen leren dat geleidelijk, door het veel te doen met goede begeleiding. Dat kost meer tijd dan doorgaans op de scholen aan schrijven besteed wordt. Goed schrijfonderwijs vraagt veel van een leerkracht: kennis over tekstsoorten, een duidelijk beeld van de ontwikkeling van schrijfvaardigheid, ideeën voor goede schrijfonderwerpen, het vermogen om zinvolle feedback te geven op kinderteksten en didactische strategieën op het juiste moment in te zetten. En natuurlijk genoeg eigen ervaring met schrijven, om kinderen te kunnen inspireren en hun worstelingen te kunnen herkennen. Volgens meerdere onderzoeken (Inspectie van het Onderwijs, 2020, 2022, 2023; Onderwijsraad, 2022) blijkt dat allemaal nog niet op orde te zijn. Het bestaande taalonderwijs lijkt bovendien niet meer te passen bij deze tijd. Veel leerlingen, zowel op de basisschool als in het voortgezet onderwijs, vinden taal geen leuk vak, en schrijven al helemaal niet. Wat de Nederlandse Taalunie in 2017 constateerde geldt ook nog in 2023:

(...) dat het onderwijs Nederlands er op dit moment onvoldoende in slaagt om in te spelen op de verwachtingen van de samenleving, van de arbeidsmarkt, van het hoger onderwijs en van de jongeren zelf en niet voldoende voorbereidt op de uitdagingen die de 21ste-eeuwse samenleving aan ons stelt. (Vanhooren et al. 2017, p. 16)

Van die eenentwintigste eeuw is inmiddels al een kwart voorbij. Het gaat niet meer over een toekomst maar over nu. Kinderen van nu wachten niet op het onderwijs, ze leven al met snel veranderende technologieën, experimenteren ermee en zijn volkomen gewend aan communiceren en leren via het scherm. De school moet daarop inspelen. Ten tijde van de derde druk van dit boek is de ontwikkeling van een nieuw, eigentijds curriculum in volle gang. Na jarenlange discussies over de richting van dat curriculum is besloten tot het versneld actualiseren van de kerndoelen voor wat door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

nu ‘basisvaardigheden’ genoemd worden: taal, rekenen, digitale geletterdheid en burgerschap. Het heeft geleid tot een hernieuwde discussie over wat geletterdheid betekent in deze tijd en tot het besef dat leraren eigenlijk de hele dag door taalonderwijs geven, niet alleen in de taallessen. De noodzaak van verbinding tussen taal en andere vakken wordt in elke hedendaagse publicatie over taalonderwijs benadrukt (zie bijvoorbeeld Onderwijsraad, 2022; Bosman et al., 2022). In de conceptkerndoelen voor Nederlands, gepubliceerd in september 2023 en naar verwachting definitief in 2024, is dan ook expliciet gestreefd naar samenhang: tussen de oude taaldomeinen spreken, lezen, schrijven en taalbeschouwing, maar ook tussen taal en andere leergebieden (zie slo.nl). Dat is een enorme vooruitgang. Het zal een ondersteuning zijn voor scholen die op zoek zijn naar nieuwe vormen van lees- en schrijfonderwijs.

1.2 Lezen en schrijven in het digitale tijdperk

Wat is het belang van lees- en schrijfvaardigheid in een wereld waarin beelden steeds belangrijker worden? Kun je niet bijna alles te weten komen door middel van filmpjes met gesproken taal en animaties? Is schrijfonderwijs nog wel nodig als alle soorten teksten met behulp van artificiële intelligentie in enkele minuten geproduceerd kunnen worden? Zijn lezen op papier en schrijven met de hand nog wel van deze tijd? Het zijn belangrijke discussiepunten, aangezwengeld door maatschappelijke veranderingen.

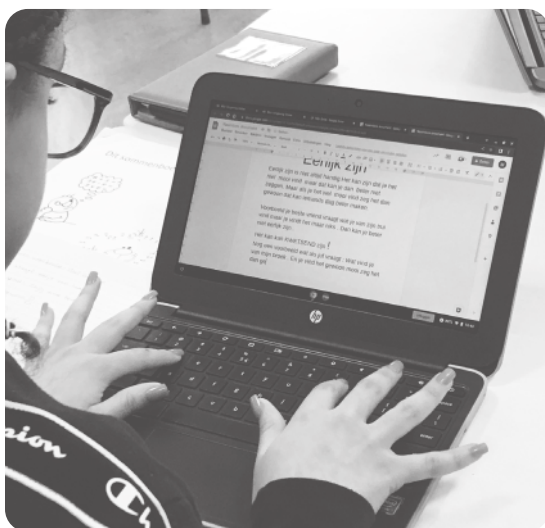
Niemand zal beweren dat schrijven een verouderd communicatiemiddel is. Jongeren hebben nog nooit zo veel geschreven als in dit tijdperk van sociale media. Overal in de openbare ruimte zie je hoe druk er op mobiele apparaten getypt wordt, maar het is duidelijk dat voor dit soort digitale teksten heel andere criteria en conventies gelden dan voor langere teksten en teksten op papier. Whatsappberichten lijken meer op spreektaal en hebben een eigen gebruik van afkortingen en symbolen, men-

sen sturen elkaar naast tekst voortdurend foto's en filmpjes, e-mails zijn vaak in informele taal opgesteld. De afgrenzing tussen spreek- en schrijftaal lijkt sowieso minder scherp te worden: met elkaar ‘appen’ is een gebruikelijk alternatief voor een gesprek en in allerlei situaties schrijven ook volwassenen veel vaker zoals ze spreken. Dus ja, er wordt veel geschreven, maar niet op de schoolse manier. Je kunt op school slecht zijn in schrijven en het buiten school toch veel doen. In het digitale tijdperk schrijven mensen meer, maar is de kloof tussen schools/formeel en dagelijks/informeel schrijven groot.

Ook het lezen is veranderd. Mensen lezen veel meer op schermen. Webteksten zijn vaak kort, wemelen van de hyperlinks die verbanden leggen met andere teksten, bevatten plaatjes en filmpjes, zijn op andere manieren op een pagina geplaatst dan papieren teksten en worden anders gelezen. Ervaren lezers merken dat ze minder goed in staat zijn om geconcentreerd een lange tekst op het scherm te lezen, en soms dat ze dit op papier ook minder goed kunnen dan voorheen. Ook op school scrollen kinderen door teksten heen, klikken al scannend op van alles dat hen afleidt van de tekst, combineren bewegend beeld en geluid met lezen. Bijna alle digitale teksten kunnen ook beluisterd worden in plaats van gelezen, waardoor de noodzaak van goed lezen minder groot is. Daarnaast is er veel veranderd op het gebied van beschikbaarheid en publiceerbaarheid van teksten: iedereen kan alle mogelijke teksten gemakkelijk op het internet vinden, plaatsen en weer verwijderen, met anderen online aan teksten werken of erover communiceren. Schrijven is niet meer alleen iets voor schrijvers, maar voor iedereen. Teksten zijn vluchtiger geworden. En dat heeft weer geleid tot aandacht voor de bruikbaarheid en betrouwbaarheid van digitaal gepubliceerde teksten. Iets dat onder invloed van AI-taalprogramma's als ChatGPT alleen maar urgenter is geworden.

Iedereen leest en schrijft in deze tijd dus heel veel, maar ook: anders, sneller, oppervlakkiger. Als we niet uitkijken gebeurt dat ook op school. Het is van groot belang dat we niet zomaar meedrijven met technologische ontwikkelingen, maar ons verdiepen in wat die doen met het lezende en schrijven-de brein van kinderen, en hoe we dat in de goede richting kunnen sturen.

Onderzoek wijst uit dat het regelmatig lezen en voorlezen van langere verhalende teksten op papier, liefst boeken, nodig is voor de ontwikkeling van een goede leesvaardigheid (Wolf, 2018; Van der Weel & Mangen, 2022) en dat ook het begrip van lange informatieve teksten beter is bij het lezen van papier dan van een scherm (E-READ, 2019). Dat betekent niet dat schermlezen nergens goed voor is, maar eerder dat we moeten werken aan een 'tweetalig brein' dat met beide media effectief kan omgaan, zoals Maryanne Wolf stelt in haar publicaties over lezen (zie bijvoorbeeld Wolf, 2018).

Wat de digitalisering betekent voor schrijfvaardigheid is minder onderzocht, maar dat de schrijfpraktijk erdoor verandert staat vast. Schrijven is in deze tijd niet alleen meer het produceren van tekst op papier, maar ook het gebruiken van andere tools en media om je boodschap over te brengen. Daarmee wordt in de praktijk al op allerlei manieren geëxperimenteerd door kinderen en hun leraren.

Er is wat onderzoek over de voordelen van met de hand schrijven boven typen (Mangen, 2018), en er

zijn pogingen gedaan om het begrip 'geletterdheid' – waarmee van oudsher lezen en schrijven bedoeld worden – te verbreden tot 'multimodale geletterdheid': 'de geletterdheid die in onze tijd nodig is om multimodale en digitale teksten te lezen, te bekijken, te produceren en erop te reageren' (Walsh, 2010). Ook is er in dit verband het moeilijk te vertalen begrip 'multiliteracies' (Rowse & Walsh, 2011; Anstey & Bull, 2018), dat aangeeft dat er meerdere vormen van geletterdheid bestaan, niet alleen de schoolse vormen van lezen en schrijven. De snelle technologische veranderingen onder invloed van artificiële intelligentie komen daar nog bovenop.

Kunnen we anno nu nog verwachten dat kinderen en studenten 'in eigen woorden' schrijven? Sinds begin 2023 kun je schrijven uitbesteden aan de computer, die in een oogwenk het complete internet voor je afzoekt en geschikte stukjes voor je door elkaar mixt tot een overtuigende tekst. Waar je eerst nog moest nadenken over hoe je van een tekst vol knipsels en plaksels goedlopende teksten kon maken, kunnen taalalgoritmes dit nu van je overnemen. Het confronteert het onderwijs met de vraag wat schrijven nu eigenlijk is en wat we kinderen willen en moeten leren op dat gebied.

Zonder schrijven kunnen we niet. Schrijven helpt je bij nadenken en je gedachten structureren, bij het verwerken van kennis, bij het ondersteunen en verdiepen van lezen. Je hebt het nodig in vrijwel alle opleidingen en werksituaties, waar van je verwacht wordt dat je samenvattingen, stageverslagen, scripts, zakelijke e-mails, werkplannen en notulen kunt schrijven. Zonder schrijfvaardigheid kom je ook in het digitale tijdperk niet ver. Een goede schrijfvaardigheid is samen met leesvaardigheid een voor-speller van schoolsucces in alle typen opleidingen. Dat is in deze tijd niet echt anders dan het eerder al was. Wel anders zijn de middelen die mensen ter beschikking staan om teksten te produceren. Dat zou alleen maar een verrijking kunnen betekenen.

En er is meer dan het functioneren in de onderwijs- en werksfeer. Zoals je in het onderwijs al schrijvend meer leert over je onderwerp, zo kan schrijven je in je leven helpen om meer te leren over jezelf en over

Ik word boos op mezelf als ik niet naar een feestje ga. Dan ben ik uitgenodigd op een feestje van iemand uit mijn klas. Maar dan durf ik niet. En dan is het feestje al begonnen, en dan heb ik spijt en ben boos op mezelf en als ik boos ben dan voel ik me een beetje stom dat ik niet ben gegaan en daar heb ik dan spijt van.

Tekst 1.1

de wereld. Dat geldt zelfs als je in de klas een verslag over je vakantie schrijft en bedenkt: wat heb ik eigenlijk gezien en gehoord toen we in de vakantie op die plek waren, wat herinner ik me er vooral van en hoe voelde ik me toen? Door het nauwkeurige formuleren dat bij schrijven hoort, ga je nadenken over wat je meemaakt en wat dat voor je betekent. Wat je op schrift stelt, kun je overdenken, bespreken en onderzoeken. Dat is waarom mensen voor en vanuit zichzelf schrijven, bijvoorbeeld in dagboeken of blogs, of waarom ze proberen elkaar in brieven of mails uit te leggen wat in gesprekken niet lukte. Kinderen leren schrijven is ook: ze leren zich bewuster te worden van zichzelf en van hun omgeving. Goed schriftelijk kunnen verwoorden wat je bedoelt en wilt is van belang voor het deelnemen aan een democratische samenleving. Zo bezien past aandacht voor schrijven ook bij persoonsvorming en onderwijs in burgerschap.

Schrijven is dus een belangrijke taalcompetentie die je in allerlei schoolse en buitenschoolse situaties nodig hebt. Goed schrijfonderwijs is nu belangrijker dan ooit. Niet meer op de oude manier van verplichte schrijfp opdrachten uit de taalmethode, maar gericht op flexibiliteit: kinderen leren om te schrijven voor allerlei relevante doeleinden en zich ervan bewust te zijn dat die doeleinden verschillende eisen stellen aan het schrijven. Ook blijft schrijven nog steeds een belangrijke manier om denken te stimuleren. Hoe we daarbij nieuwe technologie als hulpmiddel kunnen inzetten, zullen we als leraren in de praktijk moeten uitvinden.

1.3 Waar moet het naartoe met het schrijfonderwijs?

Er is al veel bekend over de kenmerken van goed schrijfonderwijs. Wetenschappelijk onderzoek toont aan dat didactieken die zich richten op de begeleiding van het schrijfproces, bijvoorbeeld door middel van strategie-instructie, feedback geven en tekstrevisie, het meeste effect hebben (Jansen & Van Wijnen, 2019; Graham et al., 2012; Koster et al., 2015). Voor het schrijfonderwijs lijkt de kloof tussen wetenschap en schoolpraktijk echter groot (Van den Branden, 2019). Tot op heden wordt vaak weinig tijd uitgetrokken voor procesbegeleiding en ligt de nadruk meer op het product van het schrijfonderwijs, de teksten dus, dan op wat kinderen eigenlijk doen als ze schrijven en op manieren om ze daarbij te ondersteunen (Inspectie van het Onderwijs, 2021).

De nieuwste taalmethodes voor het basisonderwijs richten zich iets meer op de begeleiding van het schrijfproces van kinderen en proberen gevarieerde schrijfp opdrachten aan te bieden. Vaak wordt voor die schrijfflessen te weinig tijd ingeruimd, met als gevolg dat leerkrachten niet genoeg ervaring opdoen met het lesgeven in schrijven en kinderen er niet genoeg mee kunnen oefenen. Ook lijken de didactische handreikingen in de taalmethodes leerkrachten niet genoeg houvast te geven en de lessen kinderen niet genoeg te motiveren. Dit alles tot ontevredenheid van de leerkrachten zelf, die vaststellen dat veel kinderen een hekel hebben aan schrijven en er niet beter in worden.

Dat moet veranderen, en daarvoor moeten we anders naar schrijven gaan kijken. Als we schrijven minder zouden zien als een mysterieuze literaire vaardigheid waarvoor slechts enkelen talent hebben en meer als een algemene taalvaardigheid waarmee mensen zich in allerlei situaties passend kunnen uitdrukken en die hen helpt bij het verwerken van kennis, dan zou het een centrale plek in het curriculum kunnen krijgen. Een school waar leerlingen weinig teksten schrijven, mist enorme kansen voor taal-, kennis- en persoonlijke ontwikkeling. Dat geldt voor alle schooltypen, tot in het hoger onderwijs toe.

Om schrijven die centrale plek te geven, moet het gekoppeld worden aan andere onderdelen van het schoolcurriculum. Om te beginnen aan de andere taaldomeinen:

- Een koppeling met lezen ligt voor de hand: bij lezen doe je de kennis van tekstgenres, tekstopbouw, zinsbouw en woorden op die je bij schrijven kunt gebruiken; bij schrijven lees je eigen en andermans teksten steeds opnieuw met het kritische oog van een lezer.
- Kennis van spelling en grammatica wordt door kinderen pas echt toegepast bij het schrijven van teksten; eigen teksten kunnen op hun beurt dienen als oefenmateriaal voor die kennis.
- Interessante schrijftaken leiden tot woordenschatontwikkeling: het zoeken naar de juiste woorden voor wat je bedoelt, leidt langs allerlei nieuwe woorden, zeker bij zaakvakonderwerpen.
- Goed schrijfonderwijs is interactief, dat wil zeggen: rondom teksten wordt altijd gepraat over het onderwerp, over de tekst zelf en over ma-

nieren om iets te zeggen. Mondelinge taal op hoog niveau!

- De werkvorm ‘bijschrijven bij taaltekeningen’ is een perfect voorbeeld van werken aan beginnende geletterdheid in de groepen 1-3 (zie hoofdstuk 13).

Een tweede voor de hand liggende koppeling is die tussen schrijven en de zaakvakken natuur, techniek, aardrijkskunde, geschiedenis en kunst (zie ook hoofdstuk 3). Iedereen die op school gezeten heeft, kent het verschijnsel dat je pas echt leert hoe iets in elkaar zit als je het zelf onder woorden moet brengen, en nog beter als dat schriftelijk moet. Veel volwassenen weten nog alles van de onderwerpen waarover ze ooit een spreekbeurt hielden of een werkstuk schreven, terwijl de ontelbare schoolboekteksten die ze ‘passief’ hebben moeten lezen uit hun herinnering verdwenen zijn. Zaakvakkenkennis wordt sterk door er actief over te spreken en te schrijven.

Je kunt het ook omkeren: je leert taal pas bewust gebruiken als je iets aan een ander moet uitleggen, mondeling of schriftelijk. Dan merk je bijvoorbeeld dat het slim is om te beginnen met een algemene uitspraak en daarna dieper op de details in te gaan, of om abstracte begrippen te voorzien van voorbeelden. Dan merk je dat het handig is om zinnen niet te lang te maken en om tussenkopjes te gebruiken. Deze inzichten versterken stuk voor stuk je functionele taalvaardigheden.

Tot slot is er nog de noodzakelijke koppeling met het domein dat ‘digitale geletterdheid’ wordt genoemd. Alle onderdelen daarvan – informatievaardigheden, ICT-basisvaardigheden, mediawijsheid en computational thinking – vragen om aandacht voor lees- en schrijfvaardigheid. En andersom: als kinderen gaan lezen en schrijven, kunnen de digitale vaardigheden daar op een vanzelfsprekende manier bij betrokken worden.

Het schrijfonderwijs kan uit het verstophoekje komen waarin het al zo lang zit als we ons meer bewust worden van de kennisopbrengst van schrijven, en als we aansluiten bij nieuwe vormen van schrijven in deze tijd.

1.4 Hoe taal en inhoud samengaan in goed schrijfonderwijs

De kernfunctie van taal is de communicatie van inhoud. Technische taalaspecten als decoderen, spelling en zinsbouw zijn zeker niet onbelangrijk, maar wel ondergeschikt aan deze kernfunctie. Met het oog hierop zouden gesprekken en teksten in het centrum van het taalonderwijs moeten staan. Gesprekken die in de klas gevoerd worden, teksten die je op school leest en zelf schrijft. Zulke gesprekken en teksten gaan ergens over – liefst over interessante onderwerpen.

En waar vind je die? Taalmethodemakers doen hun uiterste best om met thematisch opgezette taalboeken aan te sluiten bij de beleavingswereld van kinderen. Of kinderen zich in de aangeboden teksten (en tegenwoordig ook filmpjes) herkennen, of zich erbij betrokken voelen, is echter de vraag. Meestal is meer nodig om kinderen betrokken te krijgen dan het aanbieden van verhaaltjes, filmpjes en werkbladen over wonen, vriendschap of huisdieren in lesboeken of digitale programma's die ze allemaal tegelijk moeten volgen.

Het belang van een interessante inhoud wordt in het taalonderwijs vaak onderschat. Het is de inhoud die kinderen motiveert tot leren. Losse oefeningen uit de taalmethode zijn voor veel kinderen vervelend, omdat ze nergens over gaan. Hetzelfde kan gelden voor uit de lucht vallende schrijfoverdrachten, of slecht geschreven leesteksten waarvan de inhoud niet genoeg met kinderen wordt onderzocht, besproken of benut.

De ontwikkeling van lees- en schrijfvaardigheid blijkt daarnaast sterk samen te hangen met voldoende kennis over het onderwerp van teksten (Hirsch, 2016). Als er sprake is van een geringe motivatie of te weinig kennis over onderwerpen, presteren met name de zwakkere leerlingen laag en blijven dit ook doen. Als je ze meekrijgt in een voor hen zelf interessant denkproces, blijken ze veel meer te kunnen en te willen dan je dacht. En dat lukt alleen met een interessante, voldoende onderwezen en onderzochte inhoud. Inhoud die voor

kinderen interessant en belangrijk is, kun je vinden in drie bronnen:

- de ervaringswereld van de kinderen zelf;
- de zaakvakken en de actualiteit;
- de (jeugd)literatuur en de kunsten.

Deze drie inhoudsbronnen zouden het uitgangspunt voor taalonderwijs kunnen zijn. Ze leveren alle drie:

- stof voor gesprekken;
- aanknopingspunten voor woordenschatuitbreiding;
- redenen om begrijpend en belevend te lezen;
- voorbeelden van tekstgenres;
- aanleiding en inspiratie om zelf teksten te schrijven;
- inhoudelijke kennis over allerlei onderwerpen;
- materiaal voor onderwijs in spelling en grammatica.

Kortom, ze leveren alles wat je nodig hebt in het taalonderwijs. In taalmethodes vind je deze drie bronnen (meestal) niet terug. Dat is logisch: de makers van taalboeken weten niet wat de kinderen in jouw groep meemaken, met welke zaakvakonderwerpen ze bezig zijn, welke jeugdboeken ze lezen of wat hen interesseert. Dat weet jij als leerkracht wel. Je kunt daarom zelf ervaringen, zaakvakonderwerpen en kinderboeken kiezen voor motiverende praat-, lees- en schrijftaken. Zo kan schrijven niet alleen leuker worden voor alle kinderen, maar ook gemakkelijker en relevanter.

1.5 Schrijven over ervaringen als basis en brug

Als je een tekst gaat schrijven, moet je weten waarover. Hoe minder je van je onderwerp weet, hoe moeilijker het schrijven is. Wat je in verband met schrijven ook vaak hoort is: 'Ik heb geen inspiratie!' Hetgeen wil zeggen: ik weet niet wat ik kan schrijven. Bij meer ervaren schrijvers kan het ook betekenen: ik weet niet hóé ik het het beste kan opschrijven. Voor jonge schrijvers is een onderwerp waarvan ze genoeg weten van cruciaal belang. Net

zo belangrijk is: niet geblokkeerd raken door twijfels over de vorm van de tekst. En last but not least: betrokkenheid bij het onderwerp. Dit zijn precies de drie kenmerken van *taalrondes over ervaringen*, die in dit boek als belangrijke basiswerkvorm gepresenteerd worden. Schrijven over wat je zelf hebt meegemaakt, zoals dat gebeurt in taalrondes, ligt binnen het bereik van iedereen: jong of oud, taalzwak of taalsterk, eentalig of meertalig. En daarom heeft die werkwijze ook al zo lang succes in het basisonderwijs – meer dan dertig jaar – en lijkt die zelfs de digitalisering te gaan overleven. Het is de leukste manier om in je groep met schrijfonderwijs te beginnen!

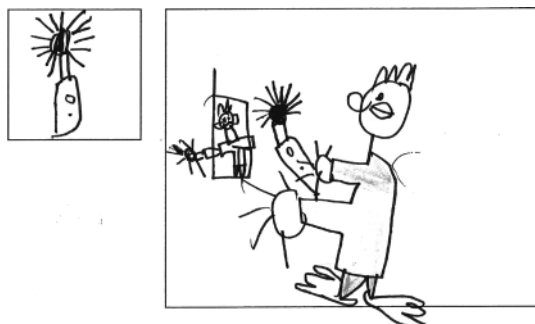
In taalrondes over ervaringen begin je altijd bij wat kinderen zelf hebben meegemaakt of waargenomen. Van je eigen ervaringen weet je zelf het meeste af. Er is geen nader onderzoek nodig, niemand weet het beter dan jijzelf. Je hoeft alleen maar op het idee gebracht te worden om erover te gaan schrijven, en dit gebeurt uitgebreid in activerende vertelrondes. Na het vertellen, in de kring of in tweetallen, hoef je alleen nog maar op te schrijven wat je vertelde. Niemand zit wanhopig boven een leeg blaadje.

In taalrondes over ervaringen stellen leerkrachten weinig vormeisen vooraf, maar bespreken ze teksten vanuit de inhoud achteraf. Vanuit de spreektaal begin je direct te schrijven, eventueel met enkele kleine aanwijzingen. Dit geeft ieder kind een gevoel van competentie, want vertellen kan bijna iedereen wel. Pas na het schrijven van die eerste versie wordt de aandacht met behulp van *tekstbesprekingen* gericht op vormaspecten van de tekst. Een kindertekst staat op het bord en wordt besproken op begrijpelijkheid en volledigheid. Dat maakt kinderen bewust van de algemene kenmerken van schrijftaal: goedlopende, hele zinnen, begrijpelijke relaties tussen die zinnen, een handige interpunctie, een kloppende opbouw van de tekst, goed gebruik van chronologie en specifieke en passende woorden. Aandacht voor vormaspecten werkt op die manier niet remmend, maar juist stimulerend. Ieder kind heeft al een tekst, ieder kind kan die

eerste versie verbeteren, veranderen en uitbreiden. Dat versterkt het competentiegevoel.

Het vertellen en schrijven over ervaringen zorgt voor betrokkenheid van alle soorten kinderen. Wat andere kinderen in de groep meemaken is voor ieder kind interessant. Dat die anderen vervolgens ook geïnteresseerd naar jou luisteren maakt de betrokkenheid alleen maar groter. De manier waarop wordt 'ingezoomd' op details van persoonlijke waarnemingen en belevenissen maakt taalrondes en tekstbesprekingen tot levendige, taalrijke lessen waarin spreek- en schrijftaal met elkaar verbonden worden. Alle kinderen in een groep kunnen hieraan op een positieve manier deelnemen – heel anders dan bij schrijfp opdrachten over fantasieonderwerpen, die nogal eens aanzetten tot competitie op het vlak van grappigheid of originaliteit. De opbouw van werkvormen in een taalronde of tekstbespreking bespreken we in hoofdstuk 6.

Door op deze manier te werken met beginnende jonge schrijvers, leg je in alle groepen een basis voor schrijfgemak en -plezier en sla je een brug van spreektaal naar schrijftaal, van dagelijks taalgebruik naar schools of 'academisch' taalgebruik. Hierna geven we een beeld van die basis- en brugfunctie door de groepen heen.

Mijn tandenborstel gaat soms op mijn tandvlees en dat kietelt heel erg.

Tekst 1.2 Taaltekening groep 2

In de **kleutergroepen** ontdekken kinderen dat ze kunnen tekenen wat ze vertellen en dat de leerkracht hun vertelde verhaal kan opschrijven. Ver-

tellen en tekenen over ervaringen legt een basis en de toevoeging van geschreven tekst zorgt voor een brug naar geletterdheid. Zo'n tekening met een door de leerkracht bijgeschreven (en voorgelezen) tekst over een ervaring heet een 'taaltekening'. Kleuters die nog niet zelf lezen, kunnen soms de hele door de leerkracht geschreven tekst uit hun herinnering 'voorlezen'. Dan is sprake van 'gesproken schrijftaal'. In hoofdstuk 13 gaan we hier dieper op in.

In **groep 3** stappen kinderen over van tekenen op schrijven. Ze beginnen met eerst enkele woorden van de bij de tekening geschreven tekst zelf te schrijven. Daarna doen ze dit met steeds meer delen van de tekst. Het besef dat zinnen uit losse woorden bestaan en dat een verhaal is opgebouwd uit meerdere zinnen ontstaat hierbij al doende en intuïtief. De relatie tussen de zelfgeschreven tekst en het eerder vertelde en getekende verhaal over een ervaring blijft voor het kind bestaan en zorgt voor betekenisvolheid van de tekst, ook al bestaat die maar uit een enkele zin. Die ene zin kan mondeling of met behulp van bijschrijven aangevuld worden.

In **groep 4** kunnen kinderen zich uitleven in het vertellen schrijven over allerlei dagelijkse, eigen ervaringen. Schrijfplezier staat in deze groep centraal. In dit leerjaar leren kinderen wel wat een zin is, maar schrijven ze niet zomaar goede zinnen in hun eigen teksten. Dat komt onder meer doordat hun teksten nog zo dicht tegen de spreektaal aan liggen. Door teksten voor te lezen en kort te bespreken gaan ze het belang van goede zinsbouw voor het juiste begrip van een tekst inzien. Dit is een eerste stap in de richting van actief schools taalgebruik.

In **groep 5** wordt dat besef van de vorm van schriftelijke formuleringen nog groter. Doordat de kinderen de inhoud van hun tekst tot in detail kennen (het gaat immers om dingen die ze zelf beleefd of geleerd hebben), leren ze steeds beter aanvoelen en beoordelen waardoor die inhoud wel of niet goed overkomt in de tekst. Dat hangt niet alleen samen met zinsbouw en interpunctie, maar ook

met woordkeus en tekstopbouw. De leerkracht geeft hierover steeds meer instructie en voorbeelden. Kinderen worden zich steeds meer bewust van het feit dat er een lezer is die de tekst moet begrijpen – en die is er ook altijd echt, in de vorm van de leerkracht en de groepsgenoten.

In **groep 6** schrijven kinderen steeds meer teksten over kennisonderwerpen, waarover ze dus les moeten krijgen of onderzoek doen en waarbij voorbeeldteksten kunnen worden ingezet als instructiemiddel. Hun grotere ervaring met teksten maakt het mogelijk om verschillende schrijfdoelen te onderscheiden en ze worden zich bewust van het feit dat die doelen samenhangen met tekstkenmerken, zoals structuur of woordkeus. De vorm van een tekst kan ook voorafgaand aan het schrijven al behandeld worden, als een stap in de richting van genrekennis. Teksten bespreken, herschrijven en uitbreiden neemt een steeds grotere plaats in, bij alle soorten schrijfp opdrachten.

In **groep 7 en 8** wordt doelgericht schrijven gekoppeld aan bewuste kennis van tekstgenres. Informatieve teksten en kennisonderwerpen staan sterker in de aandacht. De overgang van vertellend schrijven in dagelijkse taal naar feitelijk en waarderend schrijven in schoolse taal wordt in deze groepen expliciet nagestreefd, en dat betekent meer instructie voorafgaand aan het schrijven en meer tekstrevisie aan de hand van genrekenmerken.

Schrijven over eigen ervaringen blijft echter belangrijk als motiverende aanpak. Bij bijna elk zaakvakonderwerp is het mogelijk om verband te leggen tussen een kennisonderwerp en persoonlijke ervaringen. Dat versterkt en onderhoudt de betrokkenheid van kinderen bij dat onderwerp.

Gedurende de basisschoolperiode breiden kinderen hun dagelijkse taal voortdurend uit door veel te praten met elkaar en met volwassenen. Daarnaast moeten ze leren zelfstandig schooltaal te gebruiken door veel begeleid te lezen en te schrijven. Dit is een geleidelijk proces, waarbij bestaande vaardigheden langzaam worden uitgebreid. Van het een komt het ander. Van zeggen wat je bedoelt, via schrijven